
In woedende wateren *Een poëtische oversteeek* *van de Po*

Ennodius, Carmina 1,5

Vincent Hunink *Buiten hun oevers tredende rivieren vormen een constant gevaar. Uit de late oudheid is een Latijns gedicht bewaard dat hierover gaat. Het bezingt een overtocht van de Po onder extreme omstandigheden.*

In het geordende Nederland worden de rivieren gecontroleerd door Rijkswaterstaat. Die dienst houdt waterkwaliteit en -standen in de gaten, legt dammen en dijken aan en zorgt voor veilige oversteeekplaatsen zoals bruggen. In de klassieke oudheid was dit natuurlijk heel anders. Overal in de antieke wereld kon er van rivieren groot gevaar uitgaan, vooral door overstromingen.

In de Griekse en Romeinse literatuur is daarvan, vreemd genoeg, niet veel terug te vinden (afgezien van de vloed in het mythische verhaal van Deucalion). Klassieke beschrijvingen van rivieren leveren veelal juist idyllische tafereelen op en zelden spelen rivieren in teksten meer dan een bijrol, met als markante uitzondering het gedicht *Mosella* van de 4de-eeuwse dichter Ausonius: een kleine vijfhonderd regels lang staat daar de lieflijke Moezel centraal.

Voor een dichtelijke beschrijving van rampspoed door een rivier moet de lezer wachten tot de 6de eeuw. In het werk van de christelijke schrijver Magnus Felix Ennodius, een Gallo-Romeinse aristocraat, is een gedicht te vinden waarin verhaald wordt van een oversteeek van de Po in Noord-Italië. Omdat de rivier buiten zijn oevers is getreden is dat een hachelijke onderneming, zo onderstreept de dichter. In de tekst wordt zijn oversteeek

dan ook gepresenteerd als een bijzonder gebeuren, waarbij de gevaren van het kolkende water met merkbaar literair genoegen worden beschreven en de dichter zich tegelijk (hij is nu eenmaal christen) verzekerd weet van de steun van God.

Kerkman, diplomaat, literator

Wie was deze Ennodius? Hoewel hij veel geschreven heeft, is over zijn leven eigenlijk niet zo veel bekend. Geboren in het Franse Arles (Arelatum) in 474 verloor hij jong zijn ouders, waarna een tante hem grootbracht in Pavia (Ticinum), niet ver ten zuiden van Milaan. Er is sprake van een gepland huwelijk met een rijke dame, maar of dat is doorgegaan lijkt onzeker. Misschien heeft hij met haar geleefd in wederzijdse onthouding, zoals dat in die tijden vaker voorkwam. In 493 begon hij aan een kerkelijke loopbaan, waarin hij het in 514 schopte tot bisschop van Pavia, na jaren van actieve kerkelijke dienst in Milaan (vanaf 501).

Behalve kerkbestuurder was Ennodius ook een man van de wereld: hij reisde voor diplomatieke missies naar Rome en Ravenna, en tweemaal leidde hij een belangrijke delegatie naar Constantinopel (515 en 517). Hij stierf in de stad van zijn bisschopszetel, in 521. We kennen hem echter vooral als schrijver: een flink aantal

1

werken is overgeleverd, zowel proza als poëzie. Negen boeken brieven bijvoorbeeld, en twee boeken verzen. Daarin zijn twee reisgedichten opgenomen: een *Itinerarium Bigantionis castelli* (over een voettocht naar het Franse Briançon; *carmen* 2,134) en het gedicht waarover deze bijdrage gaat, het *Itinerarium Padi* (*carmen* 1,5) uit ongeveer 511.

Reisgedicht

Hierin grijpt Ennodius terug naar een reis die hijzelf maakte in de herfst (misschien van 510). Aanleiding van de tocht is, zoals hij zelf in de tekst aangeeft, dat hij zijn zuster wilde bezoeken om haar te troosten voor het verlies van haar kindje. Welke zuster dit was en waar zij precies woonde is niet met zekerheid bekend. In elk geval lijkt het waarschijnlijk dat de reis vanuit Milaan ging en vermoedelijk verliep in zuidelijke richting, gezien

de ligging van de Po. Op welke locatie de dichter wilde oversteken is ook al niet nader aan te geven: het gedicht levert daarvoor geen bruikbare details. Op een kaart met Romeinse wegen bij Milaan kan men wijzen op de Via Julia tussen Pavia en Voghera, of de Via Aemilia Extenta tussen Pavia en Piacenza, of misschien een derde verbinding tussen Milaan en Piacenza. Maar de biografische en geografische details doen er eigenlijk niet zo veel toe. Want het gedicht is bovenal een literaire oefening, zoals die past in de Latijnse literatuur van de late oudheid. Dat wil zeggen: een doelbewust ingewikkeld taalkunstwerk, vol verwijzingen, stijlfiguren en geleerde knipogen naar eerdere teksten. Zo is Ennodius ongetwijfeld geïnspireerd geweest door een korte passage bij Lucanus over hoogwater in de Po (6,272-276). Maar als reisgedicht kan de tekst ook terugblikken op een rijke Romeinse traditie, teruggaand

Afbeeldingen

1 De Muzen, Jacopo Tintoretto, 1578. Royal Collection, Londen.

2 Nereus op een schelp met zijn dochters op de achtergrond, gravure van Philips Galle, 1586, Antwerpen. Collectie Voorhelm Sneevooigt.

3 Overstroming van de rivier de Po bij Crespino, provincie Rovigo. (Shutterstock)

Het gedicht is bovenal een literaire oefening, zoals die past in de Latijnse literatuur van de late oudheid

Oversteek van de Po (*carmen* 1,5)

Inspiratie, zangbron, overvloed van dichtertaal: Castalisch water, kom! Ook Thracië's zanger, Orpheus, schonk jou uit, waardoor hij laaiend vuur ontstak waar schipbreuk dreigde. Sta mij thans terzijde, hecht de scheuren in mijn drooggevalen hart. (5) Ik wil gaan zingen van de grote Po! En zou ik niet met nat van Pegasus mijn dorre ledematen ruim besproeien, bleef mijn woord verschrompeld, druppelde mijn taal haast niet. Laat mij verhalen, vocht, van bergen golven! Wateren beschrijven gaat pas goed waar ook een beekje stroomt.

(10) Het was in het seizoen waarin de wijnstok groei en bloeit, en zoete herfstgeschenken aan de ganse wereld presenteert, als Bacchus in zijn natte pak (het regent hevige!) alle druivenhemdjes rekt en strekt in wijnmost, hun gevangenis. Door rijke regens was de wet van oevers (15) opgeschort en had de Po daarbij het akkerland in hechtenis gelegd, en schimde wittig dreigend met gebalde rug. – Door staande stromen gingen nokken, daken aan de oevergrond ontruikt: hun vorm bleef in de watervloed bewaard, hun lot, bij wisseling van land, gelijk. (20) Je zag hoe op riviercommando bossen vlug hun post verlieten en zich repten richting gulzig vuur, hun eindbestemming. –

Ík werd toen vervoerd door hete liefde voor mijn zuster, die de Schikgodinnen met hun vuige vingers juist een kindje hadden weggegrist, terwijl haar huis voortaan van manlief was ontdaan: een bron (25) die almaar zielen voor de Hades baarde. Háár wou ik gaan troosten toen, voor haar desnoods mijn leven in de waagschaal leggen. Hij, de grootste vorst der noordse stromen, moest eraan geloven. Ja, de last van 't schuitje liet hem zuchten en hij zwol opnieuw, en haalde bakzeil, bond weer in. (30) Hij stak de hemel naar de kroon, o zeker, maar moest wijken voor één man. Voor mij. Zo breidelt vroomheid zelfs de elementen: alles kan zij aan, zolang de geest met godgevallig meelij is vervuld.

Maar kijk: opnieuw verdichtte zich de lucht, een zompig wolkendek zoog regens op om ook de laatste gronden blank te zetten. (35) Aarde, drenkeling inmiddels, zag geen hemel, sterreloze duisternissen lichtten onheilspellend flitsend op. En vis verzeilde, zij het niet gevangen, binnenshuis: 't rivierenvolkje schoof aan tafel aan en at een hapje mee. Zo werden mensenhuzen uitgebraakt vanuit het waterdiep en kwamen velden (40) na de natte vlakten onder 't stof.

Gevaar doorstaan! Maar al meteen zag ik mijzelf in nieuwe nood... 'de triomfator in de Nereus-tweekamp', ja, maar ook beginneling: ik waadde plots verkild door vocht dat voelbaar vloeiende, en bezag het woedend watervlak niet meer droogoogs. Toen zag een oude baas de woeste baren wijken en moest lachen: mijn gezicht was nog getekend door gezakte schrik.

Dan glom het rijke land door adellijk metaal terwijl de Po zijn tooisel toonde: glinsteringen dankzij zandjespracht. De schipper noodde mij verblijd aan boord, een goede afloop die ik lang voordien al met mijn plichtsbetrachting had verdiend. Hij wist van niets. En hield het roer stabiel, verzekerd van 't gewicht. En zette mij toen (eind goed, al goed!) dankzij Christus over.

Een tochtje op de Po (*carmen* 2,134)

De oeverteugels, boeien van nature, had de Po bij toeval afgeworpen, machtig rijzend met gezwollen stroom, zijn soepel water dwingend zich tot schuim te dichten: op zijn ijzersterke stromen drevén ook geschubde rugjes mee.

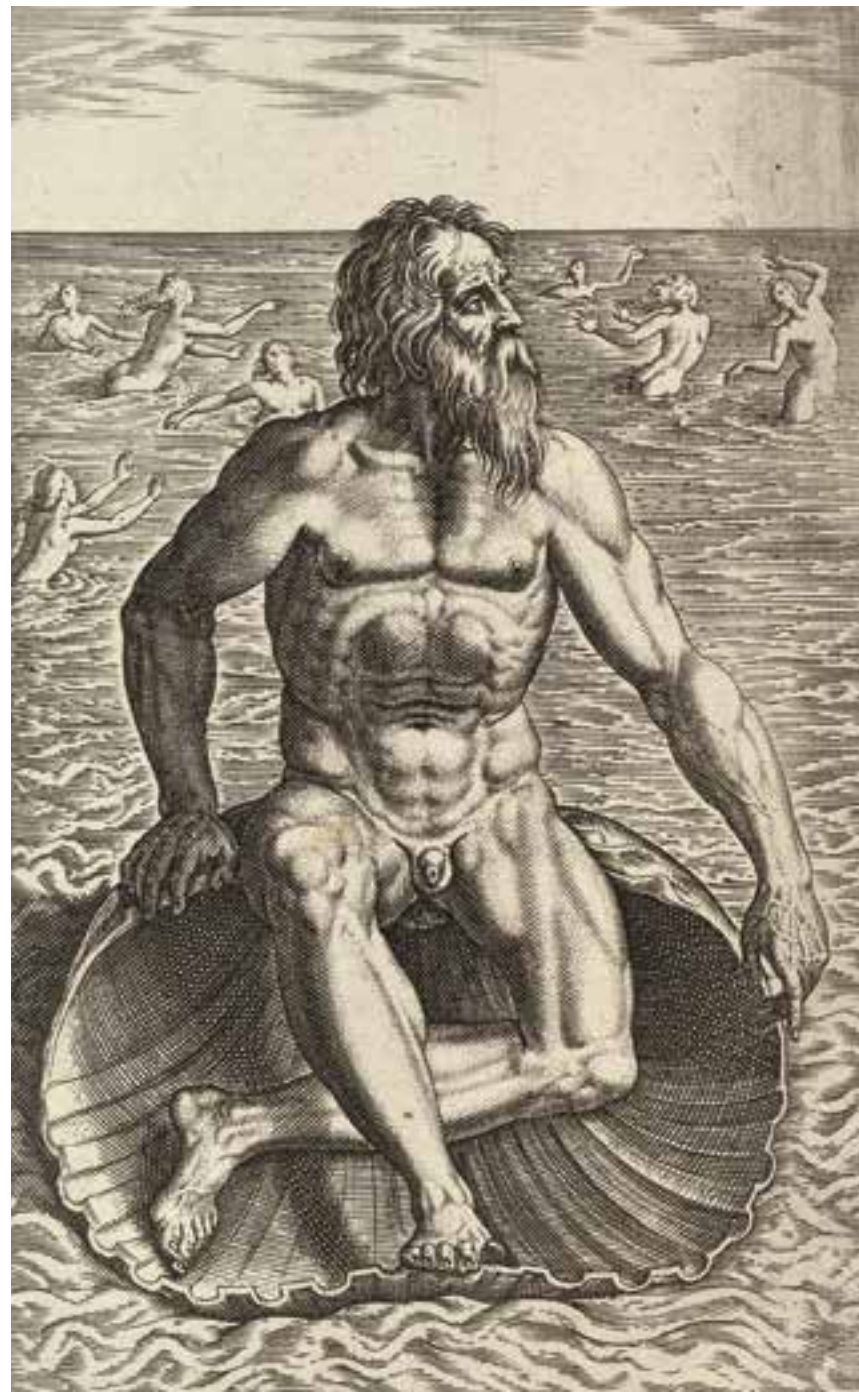
(5) Een vogel, op de zachte waterkant geland, wou toen zijn vleugels laten rusten, scheerde spiedend over 't water heen. De golvenmassa bood de tippelaar vervolgens vrij vervoer. Nu zie je dit: een nattig schuitje met een drogend dier.

tot Lucilius' *Reis naar Sicilië* (2de eeuw v.Chr.), Horatius' *Reis naar Brindisi* (*Satire* 1,5; 1ste eeuw v.Chr.) en, dichterbij in tijd, Rutilius Namatianus' *Mijn terugkeer* over een reis naar Gallië (5de eeuw). Het gedicht toont echter ook invloed van andere dichters en bekend bovendien christelijk kleur.

Water en effecten

Het gedicht (52 dactylische hexameters) ruimt vanaf het begin veel plaats in voor water. Niet alleen koud, overstromend, bedreigend rivierwater, zoals de dichter dat steeds beschrijft, maar ook het dichtelijke water van de Muzenbron. Dat roept hij als eerste op, in een mengeling van symbolisch en fysiek water. De verwijzing naar Orpheus in het eerste stuk (corresponderend met de Latijnse verzen 1-9) wekt daarbij associaties met een reis naar de onderwereld, waarvan ondanks alles terugkeer mogelijk is. Het vloeibaar vocht van regen en van wijn, de twee elementen van de herfst, staan centraal in het tweede deel (Latijnse verzen 10-21), in combinatie met de gezwollen rivier.

Pas in deel 3 (22-32) komt de ik-figuur in beeld, licht zelfironisch getypeerd als formidabele tegenstander van de Po. Vooral door zijn christelijke naastenliefde wint hij het van de rivier, zo lijkt het. In deel 4 (33-40) komen de rivier en het noodweer opnieuw opzetten, waarna deel 5 (41-46) een verrassende wending brengt: de ik-figuur is kennelijk in het water gevallen, letterlijk, misschien omdat zijn bootje is gekapseisd. Van zijn eerdere triomf is niet veel meer over... Grappig is daarbij de verwijzing naar 'vloeibaar water' (*liquidus... lymphas*, regel 43), waarbij het op het eerste gezicht overbodige bijvoeglijk naamwoord de concreetheid van het water onderstreept: dit water is maar al te reëel, zeker in tegenstelling tot het Muzenvocht uit de openingsverzen. En de 'niet meer droge ogen' van de dichter roepen indirect weer de gedachte op aan een ander type vocht, tranen. Gelukkig komt een spreekwoordelijke oude schipper te hulp om alsnog een veilige overtocht mogelijk te maken. In de slotregels (47-52) krijgt het rivierwater nogmaals aandacht, nu met de conventionele verwijzing naar 'goudstof', dat de rivier volgens dichtelijke traditie vervoert. Na de overstroming, als het peil wat zakt, blijft van dat goudstof iets achter op het land, terwijl de rivier zelf glinstert door inwerking van de kennelijk weer van achter de wolken verschenen

2

zon. Niet ten onrechte is wel gezegd dat 'water' de hoofdrol speelt in dit gedicht.

Dat is dan inclusief het tegendeel: droogte. Zo is in de openingspassage het dichterhart 'drooggevallen' en vertoont het zelfs scheuren, zoals keiharde grond. Het gedicht werkt met meer tegenstellingen, bij voorkeur versterkt door paradoxen. Huizen 'bewegen zich' door 'staande' stromen, precies de omgekeerde wereld dus, terwijl drijvend hout op de stroom maar één bestemming kan hebben: flinke haardvuren van oeverbewoners.

Traditioneel-
Romeinse
elementen gaan
dus moeiteloos
samen met
nieuwe christe-
lijke normen en
waarden

3

Literatuur

Latijnse poëzie van Ennodius is het beste te bereiken via de website *Musique Deoque* <http://mizar.unive.it/mqdq/public/indici/autori/idautori/237>.

Elsa Bruno, 'Lettura degli "itineraria" di Magno Felice Ennodio', *Rivista di Cultura classica e medioevale* 54,2 (2012) 301-315.

Magnus Felix Ennodius, *La piena del Po*, a cura di Fabio Gasti, testo latino a fronte (Milaan 2020).

Daniele Di Rienzo, *Gli epigrammi di Magno Felice Ennodio*, con una prefazione di Antonio V. Nazzaro (Napels 2005).

Bianca-Jeanette Schröder, *Bildung und Brief im 6. Jahrhundert. Studien zum Mailänder Diakon Magnus Felix Ennodius* (Berlijn & New York 2007).

Waar je maar kijkt in dit gedicht zijn speciale effecten te vinden. Opmerkelijke beeldspraak, zoals van kleding (Bacchus in zijn natte pak die de druiven uitkleedt), recht (de opgeschorte wet van oevers) en leger (boomstammen die als soldaten hun generaal volgen). Bizarre taferelen, zoals die van visjes die meegevoerde huizen binnenzwemmen en daar 'aan tafel' gaan in plaats van zelf gevangen worden, of onverwachte wendingen (de 'hete liefde' van de ik-figuur, die vervolgens voor zijn zus blijkt te zijn; *feruenti germanae tractus amore*, regel 22). En natuurlijk waar mogelijk verrassende details, zoals het sterreloze duister dat toch weer oplicht door bliksems.

Opvallend genoeg combineert Ennodius zijn 'heidense' literaire vuurwerk met een paar duidelijk christelijke accenten. Behalve in de al genoemde naastenliefde, betreft dat bijvoorbeeld mogelijke associaties met de Bijbelse figuur Jona, die wordt opgeslokt door een walvis. En aan het einde blijkt de hele onderneming, inclusief gevaren en angst, eerder een soort spel, want de dichter wist al, zegt hij, dat hij een goede afloop zou verdienen door zijn plichtsbetrachting. In de slotregels neemt niemand minder dan Christus zelf de leiding. Traditioneel-Romeinse elementen gaan dus moeiteloos samen met nieuwe christelijke normen en waarden. Nereus en Christus staan rustig naast elkaar, christelijke ethiek wordt opgesierd met aloude dichtelijke middelen. Dit combinatie-effect is niet alleen bij Ennodius waarneembaar, maar bij veel laat-Romeinse christelijke schrijvers, zoals Ausonius en Sidonius Apollinaris (eind 5de eeuw). Hoger opgeleide christenen uit de late oudheid, de doelgroep van dit soort teksten, kunnen die combinatie blijkbaar waarderen. Voor moderne lezers is het wat lastiger. Poëzie als die van Ennodius is

niet gemakkelijk toegankelijk. Maar wie zich moeite geeft, kan toch mooie dingen ontdekken.

Die moeite is overigens op meer vlakken gevraagd. Het werk van Ennodius is namelijk opvallend slecht uitgegeven (het is niet opgenomen in de bekende reeksen zoals de Loeb-serie en er is amper iets van in het Nederlands vertaald). In de wetenschap is zijn werk lange tijd ter zijde geschoven als irrelevant en onleesbaar. Recent lijkt er toch enige aandacht voor Ennodius te komen en via Internet is er intussen het nodige te vinden.

Epiloog

Ennodius leefde grote delen van zijn leven in de buurt van de Po. Geen wonder dus dat de rivier in zijn dichtwerk nogmaals opduikt. In een epigram (2,134) (bestaand uit vier disticha) lezen we opnieuw over de buiten zijn oevers tredende Po. Misschien is het de weerslag van dezelfde oversteekervaring als in het reisgedicht, maar het kan natuurlijk ook over een ander moment gaan. Ennodius zal de ellende van overstromingen mogelijk zelf hebben ervaren. In ieder geval vond hij de thematiek merkbaar boeiend.

De dichter valt hier echter niet in herhaling, maar gebruikt het motief van de gezwollen rivier als achtergrond voor een verfijnd miniatuurtje: een vogel scheert en trippelt over het water en laat zich lekker meevoeren op een hard geworden stukje schuim. Een fraai en vredig beeld. Met natuurlijk, Ennodius kan het niet laten, een kunstige omkering van nat versus droog.